

МИКОЛА РОЖЕНКО — ВИДАТНИЙ ЗООЛОГ ТА ПРИРОДООХОРОНЕЦЬ (з нагоди 60-річчя колеги)

О. Дятлова, Й. Черничко, О. Василюк

*Українське теріологічне товариство НАН України, Одеський осередок (Одеса)
Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України (Київ)
вул. Богдана Хмельницького 15, Київ, 01030 Україна
e-mail: lena.dyatlova@gmail.com*

Mykola Rozhenko — a Famous Zoologist and Environmentalist (on the College's 60th Anniversary). — **Dyatlova, O., Chernichko, J., Vasyliuk, O.** — A review of scientific and nature protection activities of M. Rozhenko is provided on the occasion of his 60th anniversary. His contribution into the development of faunistic investigations in the Northwestern Black Sea area is analyzed, in particular his research in ecology and dynamics of carnivores. M. Rozhenko recorded two new species for the Lower Dniester area (European badger and European pine marten) and one new species for the fauna of Ukraine (golden jackal), also justified the necessity of creation of a national nature park here to protect the region's biota and to develop conservational initiatives. Working in Nyzhniodnistrovsky National Nature Park, M. Rozhenko pays a great attention to the popularization of nature conservation. Due to nature conversation actions, he managed to recover the commitment of local residents to the Park. During his work in the Park, in the Lower Dniester area a work against poaching has been carried out, and scientific research have been conducted (experiments on introduction of the Eurasian eagle owl, monitoring of rare species, etc).

Key words: Mykola Rozhenko, theriology, nature conservation, Low Dniester.

Микола Роженко — видатний зоолог та природоохоронець (з нагоди 60-річчя колеги). — **Дятлова, О., Черничко, Й., Василюк, О.** — Наведено огляд наукової та природоохоронної діяльності М. Роженка, підготовлений з нагоди 60-річчя колеги. Проаналізовано його внесок в розвиток досліджень фауни Північно-Західного Причорномор'я, зокрема у вивченні екології та динаміки угруповань хижих ссавців. М. Роженко виявив два нових види для фауни Пониззя Дністра (борсук та куниця лісова) та один новий вид для фауни України (шакал європейський), прискорив створення у Пониззі Дністра національного природного парку з метою охорони біоти регіону та розвитку природоохоронних ініціатив. Працюючи в Нижньодністрівському НПП, М. Роженко значну увагу приділяє популяризації охорони природи. Завдяки акціям зі збереження природи, йому вдалося повернути прихильність місцевих жителів до Парку. За роки його діяльності, у Парку велась робота по боротьбі із браконьєрством, проводились наукові дослідження (експерименти по інтродукції пугача, моніторинг рідкісних видів, тощо).

Ключові слова: Микола Роженко, теріологія, охорона природи, Пониззя Дністра.

Вступ

Микола Васильович Роженко відомий в Україні як зоолог, фахівець з хижих ссавців Північно-Західного Причорномор'я. Його наукові публікації знайомлять нас з фауною, динамікою чисельності, морфологією і проблемами охорони хижих ссавців регіону. Не менш відомий М. В. Роженко в регіоні і за його межами своєю роботою в галузі вивчення хижих ссавців та охорони природи, будучи головним природознавцем, а згодом і директором Нижньодністрівського НПП (2009–2015 рр.). 10 травня 2016 р. Микола Васильович відзначив своє 60-річчя. До цієї дати нами підготовлений огляд його наукових досягнень.

Біографічна довідка

Микола Роженко народився 10 травня 1956 р. в с. Малаївці Окнянського району Одеської обл. У 1971 р. закінчив місцеву 8-річну школу, після якої у 1971–1975 рр. навчався в Білгород-Дністрівському сільськогосподарському технікумі. Здобув спеціальність агронома і працював за фахом до служби у ВМФ, яку проходив у 1975–1978 рр.

У 1978–1983 рр. навчався в Одеському національному університеті ім. І. Мечникова (ОНУ)¹, спеціалізувався на кафедрі зоології. У 1995–1999 рр. — аспірантура (заочна) при кафедрі зоології ОНУ. У 2006 р. захистив дисертацію за фахом «зоологія» за темою: «Хижі ссавці Північно-Західного Причорномор'я (фауна, динаміка чисельності та морфологія)»; науковий керівник — докт. біол. наук, доцент А. М. Волох.

Із 1983 року активно вивчає природу Дністра. Протягом 1983–2009 рр. працював на різних посадах в ОНУ ім. І. І. Мечникова. У 2006–2007 рр. як теріолог і координатор польових робіт брав участь у проекті TACIS “Technical Assistance for Lower Dnister Basin Management Planning”, проводив наукові дослідження у пониззі Дністра, які були покладені в основу екологічного обґрунтування створення Нижньодністровського національного природного парку (НПП). У 2009–2014 р. — заступник директора та головний природознавець Нижньодністровського НПП, а у 2014–2015 р. — директор цього НПП. З 2016 р. — науковий співробітник Регіонального центру інтегрованого моніторингу і екологічних досліджень ОНУ.

Рис. 1. Микола Роженко на науковій конференції в Одесі (2005 р., фото О. Чернявського).

Fig. 1. Mykola Rozhenko at a scientific conference in Odesa (2005, photo by O. Chernyavsky).

Теріологічні дослідження в Північно-Західному Причорномор'ї

У дисертації М. Роженко узагальнив результати своїх багаторічних досліджень (Роженко, 2006). Метою цієї роботи, захищеної 2006 р., було вивчення видового складу, чисельності хижих ссавців і також їх адаптацій до умов Північно-Західного Причорномор'я. У висновках до дисертації М. В. Роженко зробив акцент на тому, що найбільш ефективною формою охорони тварин і їх місць існування є території з високим природоохоронним статусом і став гарячим прихильником створення в пониззі Дністра національного природного парку.

Публікації М. В. Роженка цього періоду (Роженко, Волох, 2000; Роженко, 2000, 2004, 2006; Олійник, Роженко, 2011) вперше дають уявлення про динаміку регіональної фауни, про географічне поширення і біотопний розподіл тварин (рис. 2 б). Одним із найвідоміших відкриттів, що належать Миколі Роженку, стало виявлення шакала на території України. Цікавими були знахідки нових, раніше невідомих для дельти Дністра видів (борсук, куниця лісова). Ним докладно вивчено мінливість морфологічних ознак лисиці та єнота, зокрема й краніометричних ознак єнота в нових умовах існування цього виду. Значну увагу автор приділив аналізу харчування хижих ссавців, вивчав вплив екологічних факторів на стан популяцій, розробляв заходи щодо збереження та відтворення популяцій рідкісних видів.

Разом із А. Волохом М. Роженко став автором двох нарисів до Червоної книги України (видра річкова, норка європейська) (Волох, Роженко, 2009 а–b). Відомості з публікацій М. Роженка наводяться у нарисах Червоної книги України (2009) про горностая та kota лісового.

У подальших дослідженнях Микола Роженко продовжив вивчати поставлені раніше питання. Зокрема, завдяки проведеним дослідженням (рис. 2 а) встановлено, що в пониззі Дністра збереглася популяція цього виду (*Mustela lutreola*), яка тут не конкурує з американською норкою (*Neovison vison*), як це сталося в сусідніх регіонах (Роженко, 2015). Це вкотре підкреслює унікальність території Пониззя Дністра і, при дотриманні природоохоронних норм, є надія на збереження європейської норки в природному середовищі.

З професійного профілю Миколи Роженка в гугл-академії (Роженко, 2016), до якого включено 29 публікацій, слідує, що його роботи мають 54 цитування, індекс Гірша $h = 5$. У п'ятірку найбільш цитованих праць увійшли статті про об'єкти його досліджень — хижих ссавців, однієї з найбільш значущих груп в складі біотичних угруповань:

¹ Під час навчання М. Роженка цей університет мав назву «Одеський державний університет».

- Появление шакала обыкновенного на юге Украины (Роженко, Волох, 2000), 9 цит.,
- Первая встреча ... шакала на юго-западе Украины (Волох и др., 1998), 9 цит.,
- The golden jackal as a new species in the fauna of Ukraine (Volokh, Rozhenko, 2010), 5 цит.,
- Хижі ссавці Північно-Західного Причорномор'я: дисертація (Роженко, 2006), 5 цит.,
- Находки лесной куницы ... на юго-западе Украины (Лобков, Роженко, 1998), 5 цит.

Нижньодністровський національний природний парк

Указом Президента України № 1033/2008 13 листопада 2008 р. створено Нижньодніпровський національний природний парк. З перших днів функціонування Парку М. В. Роженко працював тут на посаді заступника директора — головного природознавця, а у 2014–2015 рр. — на посаді директора. Перебуваючи на посаді головного природознавця, продовжує працювати як теріолог, добуваючи нові відомості про хижих ссавців для Літопису природи. Вперше в Україні, на території Парку Микола Васильович разом із колегою з Одеського зоопарку В. Пиллюгою здійснив спробу реінтродукції пугача (*Bubo bubo*) у природу із зоопарку.

Рис. 2. Микола Роженко на польових дослідженнях: *a* — М. Роженко на ділянці 53–56 км р. Дністер (листопад 2007 р., фото О. Дятлової); *b* — М. Роженко із снотом уссурійським (жовтень 2007 р., фото О. Дятлової); *c* — М. Роженко на штучних ставках поруч з Карагольською затокою (квітень 2016 р., фото О. Дятлової); *d* — польові дослідження під час повені у Пониззі Дністра (липень 2010 р., фото з архіву авторів).

Fig. 2. Mylola Rozhenko during field research: *a* — M. Rozhenko at the Dniester river (plot “53–56 km”) (November 2007, photo by O. Dyatlova); *b* — M. Rozhenko with a raccoon dog (October 2007, photo by Elena Dyatlova); *c* — M. Rozhenko at artificial ponds near Karagolska Bay (April 2016, photo by O. Dyatlova); *d* — field work during the floods in the Lower Dniester (July 2010, photo from the archive of authors).

Працюючи на посаді директора Парку, Микола Роженко зміг добитися позитивних рішень судів щодо припинення незаконної оренди землі та виведення зі складу заповідного урочища «Дністровські плавні» 158 га цінних заплавлених луків. За його ініціативи та активної участі велася непримиренна боротьба з браконьєрством. Здійснювалися протипожежні заходи, а якщо траплялися пожежі або повені, в Парку детально вивчали їх вплив на природні системи (рис. 2 *d*). Для залучення туристів і організації роботи Парку, відповідно до зонування його території, було розроблено туристичні маршрути. В рамках проекту організації території відбулося істотне доопрацювання цього проекту (затверджений Науково-технічною радою Парку 28 вересня 2015 р.) і досягнуто домовленостей щодо встановлення меж Парку з природокористувачами. З метою збереження маточного поголів'я риб під час їх міграцій до місць зимівлі, М. Роженко, маючи відповідні повноваження, видав наказ про обмеження перебування відвідувачів на ділянках русла р. Глибокий Турунчук. Це рішення дозволило зберегти залишки маточного поголів'я більшості видів промислових риб Нижнього Дністра. Такі заходи викликали невдоволення в колах людей, чий бізнес-інтереси базуються на рибному лові й перевезенні рибалок по території Національного парку.

На час призначення директором Парку жителі сіл, що межують з Парком, насторожено ставилися до діяльності Парку. З приходом М. Роженка на посаду директора стали проводитися численні природоохоронні заходи за участі місцевих жителів. Серед них — акції «Мільйон дерев для Дністра від влади та громади» (Овідіопольський р-н, 13 березня 2015 р.) і «Посади дерево — зміцни берег річки» (м. Біляївка, 14 листопада 2015 р.), численні виступи перед школярами Овідіопольського, Біляївського та Білгород-Дністровського районів.

Лише один із прикладів: на акції «Посади дерево — зміцни берег річки», що проходила на березі р. Турунчук і зібрала близько 70 учасників, місцеві жителі з м. Біляївка та с. Маяки разом зі співробітниками Парку та волонтерами з Одеси висадили близько 600 дерев (клен, дуб, ясен і осики) (рис. 3 *b*). Коли дерева були висаджені, учасників чекала смачна юшка на березі річки і можливість задати будь-які питання директору Парку, зокрема й про наболілі екологічні проблеми регіону. Багато учасників суботника вперше дізналися, що в даний час найсерйознішу загрозу для плавнів представляє порушення гідрологічного режиму Дністра в результаті будівництва гребель, що не тільки призвело до зникнення всіх видів осетрових риб, а й торкнулося всіх мешканців плавнів Дністра. Було також звернуто увагу на те, що останніми роками в пониззі з'явилося велике скупчення птахів на штучних ставках-відстійниках поруч із Карагольською затокою (входить у межі Парку)². Попри значне забруднення води в цих ставках, птахи відпочивають і харчуються саме тут, оскільки в річці рівень води став низьким, і з кожним роком придатних обводнених плавневих біотопів стає менше (рис. 2 *c*).

Всі ці та багато інших заходів з життя Парку регулярно викладаються на сайті Нижньодністровського НПП і в соціальних мережах. Микола Роженко відкритий для преси, часто дає інтерв'ю місцевим газетам. В одному з таких інтерв'ю він поділився своїм баченням того, як повинні будуватися відносини Парку з місцевими жителями «... без залучення місцевих громад до збереження природи Дністра усі наші кроки у цьому напрямку будуть марними. Отже, є сьогодні єдиний та перевірений спосіб переломити цю ситуацію: це — усі складні питання вирішувати максимально відкрито по відношенню до громад, через залучення їх представників до участі, скажімо, у природоохоронних рейдах, де на власні очі люди зможуть побачити і проблеми парку, і шляхи, якими парк їх вирішує»³. Виступи директора Парку в ЗМІ і на різних конференціях, семінарах, форумах, присвячених проблемам Дністра — все це позначилося на підвищенні іміджу Парку.

Для здобуття досвіду Микола Роженко відвідує і інші об'єкти природно-заповідного фонду України, активно спілкується зі своїми колегами з різних регіонів (рис. 3 *a*), бере участь в наукових конференціях і заходах Всеукраїнської екологічної ліги.

² Ці ставки виконують роль відстійників каналізаційних скидів м. Теплодар.

³ Опубліковано у місцевих ЗМІ (*Халимоник, Г.* Інтерв'ю з директором Нижньодністровського національного парку М. Роженком // *Вісті Біляївки*. — 2015. — № 47 (465). — 21 листопада. — С. 4.)

Рис. 3. Микола Роженко обмінюється досвідом і ділиться знаннями: *a* — М. Роженко з С. Жилою (директором Поліського природного заповідника) під час XVI Теріологічної школи-семінару (жовтень 2009 р., фото з архіву авторів); *b* — М. Роженко з одним із наймолодших учасників акції з висадки дерев на березі р. Турунчук (листопад 2015 р., фото Ю. Назарчук).

Fig. 3. Mykola Rozhenko shares his experience and knowledge: *a* — M. Rozhenko with S. Zhyla (Director of Polissia Nature Reserve) during the 16th Theriological School-Workshop (October 2009, photo from the archive of authors); *b* — M. Rozhenko with one of the youngest participants of the tree planting action on the Turunchuk river bank (November 2015, photo by Yu. Nazarchuk).

Парк проводить не тільки природоохоронні, а й патріотичні заходи в своєму регіоні. Співробітники Нижньодністровського НПП спільно з місцевими жителями активно надають підтримку бійцям зони АТО. Широко відомою стала ініціатива Миколи Роженка та його однодумців щодо «конверсії» вилучених сіток (а таких кілометри!) у маскувальні сітки для потреб військових. На жаль, 2 грудня 2015 р. контракт з М. Роженком закінчився, і колега змушений був піти з Парку. Восени 2016 р. він брав участь у двох засіданнях комісії Мінприроди з відбору кандидатів на посаду директора Парку, але переможця так і не було визначено.

Микола Васильович продовжує свої теріологічні спостереження на Дністрі, веде свій Інтернет-сайт «Пониззя Дністра». Останніми роками дослідник аналізує причини, за якими відбуваються зміни в угрупованнях ссавців, наприклад, з кожним роком все частіше зустрічаються не типові для дельти Дністра тварини (вивірки, зайці). Вивчає стан популяцій рідкісних видів — норки європейської та kota лісового. Миколу Васильовича цікавить питання впливу угруповань шакала на інших мешканців дельти Дністра.

Станціонар на Дністрі

Багато колег відгукуються про М. Роженка, як про доброзичливу людину, завжди готову прийти на допомогу. Особливо трепетно Микола Васильович цінує бажання колег і студентів до проведення польових досліджень і всіляко сприяє цьому. Показова історія пов'язана з Дністровським зоологічним станціонаром, де протягом багатьох років працювали зоологи ОНУ.

На початку 1950-х років, коли створювалася перша гребля на Дністрі, в пониззях Дністра почали будівництво осетрового господарства, завданням якого було компенсувати шкоду, нанесену осетровим. На 50-му кілометрі траси Одеса–Рені з'явилася риборозплідна ділянка. Поруч з виробничими територіями була ділянка, де жили працівники розплідника. Одеський університет став орендувати один із будинків у цього господарства. Будинок став польовим станціонаром кафедри зоології ОДУ. Навесні 1979 р. на станціонарі побував і М. Роженко, а після закінчення навчання його тепер як співробітника кафедри направили туди на роботу. Згодом університет втратив можливість оплачувати оренду будівлі, і рибне господарство також закрили, почалася приватизація його будинків. Розуміючи важливість започаткованих досліджень, М. Роженко купив за символічну плату будинок, що був базою дослідників. Багато вчених, приїжджаючи сюди, не здогадувалися, що це чиясь приватна власність.

Ті, хто тут бував, згадують, що все тут підпорядковано зоологічним дослідженням. Завдяки М. Роженку цей будинок став польовим стаціонаром для студентів ОНУ, які вже на початку ХХІ ст. проходили тут польові практики з зоології. Багато студентів (у т. ч. й один з авторів цього нариса) після такої практики прийняли рішення продовжити навчання саме на кафедрі зоології. Багато в чому це заслуга Миколи Васильовича, який довгими літніми вечорами на березі річки розповідав майбутнім зоологам дивовижні історії про мешканців плавнів.

Література

- Волох, А. М., Роженко, М. В. Видра річкова. *Lutra lutra* (Linnaeus, 1758) // Червона книга України. Тваринний світ / За ред. І. А. Акімова. — Київ : Глобалконсалтинг, 2009 а. — С. 485.
[Volkh, A. M., Rozhenko, N. V. Eurasian otter. *Lutra lutra* (Linnaeus, 1758) // Red Data Book of Ukraine. Animals / Ed. by I. A. Akimov. — Kyiv : Global Consulting — 2009 a. — P. 485. (in Ukr.)]
- Волох, А. М., Роженко, М. В. Норка європейська. *Mustela lutreola* (Linnaeus, 1758) // Червона книга України. Тваринний світ / За ред. І. А. Акімова. — Київ : Глобалконсалтинг, 2009 б. — С. 540.
[Volkh, A. M., Rozhenko, N. V. European mink. *Mustela lutreola* (Linnaeus, 1758) // Red Data Book of Ukraine. Animals / Ed. by I. A. Akimov. — Kyiv : Global Consulting — 2009 b. — P. 540. (in Ukr.)]
- Роженко, М. В. Про сучасні знахідки лісового kota (*Felis silvestris* Schr.) в пониззі ріки Дністер // Вестник зоології. — 2000. — Том 34, № 6. — С. 80.
[Rozhenko, N. V. New Records of the European Wild Cat (*Felis silvestris* Schr.) in the River of Dniester // Vestnik Zoologii. — 2000. — Vol. 34, No. 6. — P. 80. (in Ukr.)]
- Роженко, Н. В. Динамика и современное состояние фауны хищных млекопитающих в дельтах Днестра и Дуная // Ученые записки Таврического национального университета. Серия Биология, химия. — 2004. — Том 17 (56), № 2. — С. 115–120.
[Rozhenko, N. V. Dynamics and current status of predatory mammals fauna in the Dniestr and Danube deltas // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im V. I. Vernadskogo. Series Biology, Chemistry. — 2004. — Vol. 17 (56). — No. 2. — P. 115–12. (in Rus.)]
- Роженко, М. Живлення деяких хижих ссавців у антропогенному ландшафті Причорномор'я // Праці Теріологічної Школи. — 2006. — Вип. 8. — С. 191–200.
[Rozhenko, N. Feeding of some carnivorous mammals in anthropogenic landscape of the Black Sea region // Proceedings of Theriological School. — 2006. — Vol. 8. — P. 191–200. (in Ukr.)]
- Роженко, М. В. Хижі ссавці Північно-Західного Причорномор'я (фауна, динаміка чисельності та морфологія) : Автореф. дис. ... канд. біол. наук : 03.00.08 — зоологія. — Київ, 2006. — 24 с.
[Rozhenko, M. V. Preying Mammals of the North-Western Black Sea area (fauna, dynamics of numbers and morphology): Abstract of ... Cand. Biol. Sci. Speciality 03.00.08 Zoology. — Kyiv, 2006. — 24 p. (in Ukr.)]
- Роженко, М. Динаміка чисельності та поширення норки європейської (*Mustela lutreola*) у пониззі р. Дністер у 2009–2014 роках // Праці Теріологічної Школи. — 2015. — Том 13. — С. 35–36.
[Rozhenko, M. Population Dynamics and Distribution of the European Mink (*Mustela lutreola*) in the Lower Dniester Region in 2009–2014 // Proceedings of the Theriological School. — 2015. — Vol. 13. — P. 35–36. (in Ukr.)]
- Роженко, Н. В., Волох, А. М. Поява шакала звичайного (*Canis aureus*) на півдні України // Вестник зоології. — 2000. — Том 34, № 1–2. — С. 125–129.
[Rozhenko, N. V., Volkh, A. M. Appearance of the Golden Jackal (*Canis aureus*) in the South of Ukraine // Vestnik zoologii. — 2000. — Vol. 34, No. 1–2. — P. 125–129 (in Ukr.)]
- Олейник, Ю. Н., Роженко, Н. В. Очерк териофауны дельты Днестра // Известия Музейного Фонда им. А. А. Браунера. — 2011. — Том 8, № 4. — С. 1–28.
[Oleynik, Yu. N., Rozhenko, N. V. Essay of theriofauna of the delta area of river Dniester // News of A. A. Brauner Museum Fund. — 2011. — Vol. 8, No. 4. — P. 1–28. (in Rus.)]
- Червона книга України. Тваринний світ / За ред. І. А. Акімова. — Київ : Глобалконсалтинг, 2009 . — 624 с. — ISBN 978-966-97059-0-7.
[Red Data Book of Ukraine. Animals / Ed. by I.A. Akimov. — Kyiv : Global Consulting — 2009. — 624 p. — ISBN 978-966-97059-0-7. (in Ukr.)]